

El fenomen dels indians a Catalunya Contextualització

El personatge de l'indià. Tipologia

En el context català considerem indians els emigrants que des de finals del segle XVIII fins a principis del XX van salpar a ultramar, especialment a Amèrica, van intentar fer fortuna en poc temps, i que a la seva tornada van invertir al país els guanys obtinguts.

N'hi ha amb molts perfils diferents però solen compartir els trets que la literatura i el cinema s'han encarregat de potenciar: una bona posició econòmica i social, i un bon patrimoni rural i urbà; iniciativa empresarial, fins i tot quan són grans; la nostàlgia del paradís perdut acompanyada d'un cert gust per l'exotisme; l'actitud de superioritat de qui ha vist món; l'adopció del castellà d'Amèrica o el manteniment d'un català ple d'americanismes, i la formació d'una família nombrosa a Catalunya o a Amèrica. Si aquests són els sis trets més comuns que els uneixen, també n'hi ha sis que els diferencien: la cronologia, el nom que reben, l'origen social i el motiu del viatge, la freqüència dels seus viatges, la ideologia i l'actuació social.

Per cronologia, a Catalunya hi ha tres tipus d'indians: els més antics, pioners que van marxar a finals del segle XVIII i van tornar a la primera meitat del segle XIX; els moderns, els més abundants i famosos, que basteixen el mite indià i que viuen l'aventura americana entre 1860 i 1890, i els tardans, molt escassos, que marxen a les acaballes del segle XIX i tornen a començaments del segle XX.

Pel que fa al nom, si bé al segle XXI ja es parla d'indians a tot Catalunya, històricament a Barcelona se'ls anomenava indianos, mentre que a les comarques del Tarragonès, Garraf, Penedès, Maresme, la Selva i Empordà es coneixien com a indianos o americanos. A Sant Feliu de Guíxols existia el localisme de càncamos i a les comarques de Ponent i del sud de Catalunya, com que el seu destí solia ser Cuba, se'ls deia simplement cubanos. A moltes poblacions tarragonines existeixen encara un o diversos calcs cubano, encara que el viatger no fos emigrant sinó soldat de la guerra de Cuba.

L'origen social de l'indià marcarà molt la seva carrera, i així trobem, d'una banda, els fills de "casa bona", que solen ser els cabalers que es busquen la vida ja que l'hereu s'emportarà tot el patrimoni familiar, o bé nois sense necessitats econòmiques amb ganes d'aventura, i, d'una altra banda, els fills de famílies menestrals, pageses o de pescadors, que solen marxar de molt joves fugint de la misèria o del servei militar, alguns quan encara no han fet quinze anys!

La freqüència dels viatges també crea grans diferències entre indians ja que ens trobem amb l'indià menys ambiciós que fa un sol viatge d'anada i tornada, i amb l'indià professionalitzat, que fa molts viatges al llarg de la seva vida. El d'un sol viatge és el que sol posar un negoci, i quan aconsegueix traspasar-lo es repatria amb les rendes del traspàs. En canvi, l'indià que creua l'Atlàntic, tot sovint sol pertànyer a una família d'empresaris i/o comerciants que viu a cavall dels dos continents durant dues o tres generacions fins que la família retorna definitivament. El fenomen del retorn és tendencial i es va tancant al llarg del primer terç del segle xx. Durant anys es va afirmar que els indians van retornar amb la desfeta del 1898 però historiadors com Alejandro García i Òscar Zanetti han demostrat que el 1898 representa una ruptura política però no econòmica.¹

La ideologia dels indians els separa en dues tendències: els liberals, progressistes, de vegades francmaçons, que simpatitzen i de vegades s'alineen amb els criolls en la lluita independentista cubana, i en els reaccionaris en política i proteccionistes en els negocis, absolutament bel·ligerants amb l'independentisme cubà que una vegada a Barcelona creen lobbies de defensa dels interessos peninsulars a l'illa.

I a l'últim, uns americanos es destaquen per sobre dels altres per la seva actuació social una vegada repatriats a Catalunya. Tenim a un costat els que se centren en els seus negocis i en la seva família, sense consciència d'actuació social, i a l'altre, destacats prohoms que volen modernitzar la societat i fer créixer el país. Aquests els podem subdividir en els qui procuren per la millora espiritual dels seus conciutadans i beneficien l'Església —hi tenen un paper especial les dames criolles— i en els qui endeguen iniciatives materials de tots tipus: econòmiques —els ferrocarrils, l'urbanisme...—, socials —asils, escoles...—, sanitàries —hospitals, balnearis—; esportives —clubs nàutics, equips de beisbol, de bàsquet—... Els indians filantrops que més han destacat en aquest sentit han estat els mecenes de personatges històrics com els López-

1. GARCÍA, A. SANTAMARÍA, A. (2004): *Economía y Colonia: La Economía Cubana y la Relación con España, 1765-1902*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto de Historia, Departamento de Historia de América.

Güell amb l'arquitecte Gaudí o els Mariano amb el pintor Cusachs, i els impulsors de projectes faraònics com Francesc Gumà i Ferran, i Miquel Biada i Bunyol amb els primers ferrocarrils.

El personatge de l'indià. Mite i realitat

Hem anticipat a l'apartat anterior que la literatura i el cinema han sabut recollir i potenciar els trets més comuns dels indians, com l'exotisme i el cosmopolitisme. Però de vegades el clixé que s'ha creat i que es va repetint a còpia de tòpics i llocs comuns en novel·les i sèries de televisió no correspon a la realitat històrica. Sí que va existir una nòmina de personatges pintorescos i extravagants, els indians llegendaris, dignes d'un guió de Hollywood cadascun d'ells, però no conformen la categoria, sinó l'anècdota. La intenció d'aquest apartat és la d'esmicolar el clixé romàntic i novel·lesc de l'indià mític i aproximar-nos a l'indià real, desmitificant així, parcialment, la gloriosa aventura americana.

Aquest clixé es podria resumir en: començar de zero, fer diner ràpid, tornar ja gran al lloc d'origen i casar-se amb una dona jove mantenint alhora amants i fills il·legítims, deixar molta terra i unes quantes mulates a l'Havana, lucrar-se amb el comerç d'esclaus, obtenir títols nobiliaris i condecoracions, comprar-se palaus i finques, obtenir favors, influències i algun càrrec públic dels poders fàctics —alta societat, monarquia, Església i exèrcit— i viure de rendes la resta de la vida fent el calavera i el bon vivant.

Comencem recordant de manera canònica que no tots els indians es van fer rics i que molts "van perdre la maleta a l'estret".² A la platja de Sa Caleta de Lloret de Mar un monument homenatja col·lectivament des del 1978 aquests indians desclassats i retornats amb una mà a cada anca: "Lloret de Mar recorda agraïda l'esforç / i la bona voluntat d'aquells fills seus que / emigraren a Amèrica per fer fortuna i / no van tenir sort. 1778-1978."

Entre els indians de Vilassar de Mar tenim el cas de Josep Sitjes i Bassa, el germà poc afortunat de Pere Sitjes i Bassa a qui aquest ajuda l'any 1910, posant-li una casa a disposició —d'ell i de la seva esposa, Maria Prat—, amb la condició que les despeses de la vida diària i les reparacions vagin al seu càrrec: "Te doy casa franca con la sola condición de pagar ustedes la contribución de dicha casa y de que todo gasto que ustedes hagan en dicha casa de albañil, carpintero, etc., etc., corre por vuestra cuenta y sin podérmelo nunca reclamar (...). El objeto

2. Eufemisme que s'utilitzava quan un emigrant no aconseguia fer fortuna.

mío de darte casa franca es que si durante tu vida tienes desgracias pecuniarias a lo menos tengas casa franca para poder vivir.”³

A Camagüey, Cuba, vam recollir la duríssima peripècia vital de Bo-naventura Planas, un emigrant no retornat, nascut a Vila-rodona, a l'Alt Camp, a través del testimoni del seu nét, l'escultor Fran Ramírez: “Va deixar la seva núvia a Catalunya i es va casar amb ella per poders (...). Va muntar un colmado i quan va esclatar «la guerrita de la Chambelona» entre liberals i conservadors l’hi van cremar. Llavors va criar bestiar i una pedregada li va matar la cria. Llavors va muntar un negoci amb un altre per fer tractes amb el rom, fer contraban i afavorir-se de la llei Seca, i el soci «le dio la mala» i va perdre tot l’invertit. Finalment es va fer unes casetes i va viure de les rendes fins el Triunfo de la Revolución, que les van nacionalitzar i el van indemnitzar. Va agafar càncer de gola i va morir.”⁴

La literatura també ha recollit el fracàs de l'emigrant: a L'Herència de Cuba, Margarida Aritzeta recrea la peripècia vital d'un oncle-avi seu d'Alcorisa, Basilio Peguero, que va emigrar a Cuba el 1925 i que no va aconseguir passar de guajiro, ni molt menys retornar a la península, malgrat que s’hi va deixar la pell. La Revolución del 1959 el va despullar del poc que havia aconseguit. En una carta a la seva dona, recent arribat a l'Havana, li explica: “Aquí hi ha gent de tot arreu d'Espanya. Però la majoria han vingut a treballar, no a fer fortuna. Són desgraciats empaitats per la gana i la misèria. Eren desgraciats a la seva terra i són desgraciats aquí.”⁵ A la capital, Basilio queda molt desenganyat dels gallegos⁶ a qui “els anys se’ls desgranaven als dits i al pensament en paraules, parlaven dels seus projectes i els imaginaven, i mai no es movien més enllà de les paraules i d’aquell anar vivint d’un dia a l’altre, esperant que el que havia de venir fos millor”.⁷ D'altra banda: “Però a l'Havana també va veure els palaus dels qui se n’havien sortit, els vestits llampants i luxosos de les criolles que passejaven amb les mucames, els comerciants enriquits i els banquers, que feien lluir els carrers més cèntrics amb l’esplendor d’una de les ciutats més pròsperes d’Amèrica.”⁸

Encara que el lloc comú diu que els indians es fan rics començant des de zero, i a Vilassar de Mar es donen casos d’aquest tipus, la do-

3. Document del 7/10/1910. Arxiu familiar de Jaume Bachs Sitjes, nét de l'indià Pere Sitjes i Bassa.

4. CABRÉ, TATE: “Los cubanos somos gente a quien nos gusta reír”. Diari de Tarragona 12/10/2003, p. 5.

5. ARITZETA, Margarida (1999): L'herència de Cuba. Columna, p. 37.

6. ‘Espanyols’.

7. ARITZETA, p. 73.

8. ARITZETA, p. 74.

cumentació demostra que els qui tenen aquest perfil solen quedar-se en el terme mitjà de la botiga de queviures, la pulperia o “el catalán de la esquina”, mentre que els qui triomfen solen partir d’una posició benestant, sovint amb estudis de nàutica o de comerç i una família influent que els dóna suport al darrere. És el cas de Nicolau Mir de Vilassar de Mar, d’Antoni Cuyàs de Mataró, de Joan Güell de Torredembarra, dels Vidal-Quadras de Sitges o dels Torres de Vilafranca, entre d’altres.

El tòpic del diner ràpid “cinc anys de privacions i una fortuna” tampoc s’aplica sistemàticament. Com veurem al capítol “Indians vilassarencs: nissagues i personatges”, l’indià vilassarenc Joan Carrau i Ferrés va arribar a Montevideo al 1841, va fundar El Navío el 1843 i no va cridar els seus dos germans fins el 1855, catorze anys després d’engegada l’aventura. En la majoria de casos, els indians veuen arribar el mític diner ràpid a càmera lenta i les grans fortunes són el resultat de l’esforç “de sol a sol” de tota una vida⁹ o bé de diverses vides d’una mateixa família que es dedica a consolidar la casa comercial des dels avis fins als néts, amb molts viatges intercontinentals de cada membre. És el cas dels Ferrés de Vilassar de Mar amb les empreses Pedro Ferrés y Cía. i els Saladeros Ferrés, que veurem al capítol “Vilassarencs a Amèrica”.

Tampoc no és arquetípic que els indians tornessin d’Amèrica en edat avançada, molts ho feien en la seva plenitud vital i amb les seves famílies, és a dir amb uns fills nascuts allà, pròpiament criolls, sovint de curta edat. Ni és del tot cert que tots tornessin a la seva localitat natal, ja que la majoria ho feien a Barcelona, centre dels negocis i les finances d’Espanya a finals del segle XIX. Alguns d’aquests indians nascuts fora de Catalunya i instal·lats a la Ciutat Comtal són els asturians Benigno González Longoria i Manel Fernández Valdés, el madrileny Eduardo Conde Giménez —fundador dels famosos magatzems barcelonins El Siglo—, el basc Agustín Goytisolo Lezarzaburu, el colombià Santiago García Pinillos i els cubans Agustín Irizar Declouet i Pedro Sotolongo Alcántara.¹⁰

Malgrat les històries de calaveres, mulates i amants que sempre acompanyen el mite indià, i que personifiquen curiosos elements com Tomàs Ribalta i Serra,¹¹ la dèria de la majoria d’indians era consoli-

9. D’aquí el mite del català treballador i la popular quarteta: “Desde el fondo de un barranco / canta un negro con afán / lay madre! quien pudiera ser blanco / aunque fuera catalán”. I la seva rèplica: “Y un catalán que lo oyó / respondió con mucho tino / que antes que ser cubano / vale más ser negro fino”.

10. RODRIGO ALHARILLA, Martín i CABRÉ, Tate: “Barcelona, el llegat dels indians”. L’Avenç, 375 (gener 2012), p. 34-42.

11. Cèlebre indià de la Barceloneta que va deixar les seves fillastres-nebodes i esposa, Àngela de León, vídua en primeres núpcies del seu germà Josep, a Sagua, Cuba, i a Barcelona

dar un bon matrimoni amb una pubilla catalana o una rica criolla d'origen espanyol per casar-se, encara que fos per poders, i malgrat que la noia fos molt més jove, i crear una família nombrosa. Quan ho aconseguen, no arriscaven la seva reputació, és a dir la seva butxaca. Quatre exemples vilassarencs són Pau Carrau, que es va casar amb l'acabalada uruguaiana Micaela Trujillo; Jaume Puig i Mir, que ho va fer amb l'equatoriana Ana Bonín Cuadrado; Pere Ferrés i Carrau, amb l'argentina María Aguerre de Lespada, i Pere Sitges Bassa, que va obtenir la seva fortuna directament del matrimoni amb Amelia Pascual i Miquel, filla d'un important empresari de Montevideo.

El mite del negrer català té una base real amb traficants catalans de "bultos", "piezas de ébano" o "sacos de carbón" documentats amb noms i cognoms, com Pere Mas, "El Pigat", de Vilassar de Mar —vegeu el capítol "Indians de Vilassar de Mar"— o Jaume Tintó, Pelegrí Marqués, Marià Flaquer, Rafael Riera i Robert, Esteve Gatell i Padrinas, Josep Vidal i Riba, Pere Gil i Babot, Pau Samà o Francesc Martí —Panxo Marty—, entre d'altres.¹² Cal destacar, però, quatre desmentiments del polèmic mite dels "negrers catalans": que aquests comerciants constitueixen una minoria anecdòtica dins el món indià, basat en el comerç de béns i no de persones; que van aparèixer negrers de totes les procedències peninsulars, no només de Catalunya, malgrat que alguns es retiressin a Barcelona una vegada aconseguida la seva fortuna;¹³ que hi va haver molts ferris lluitadors abolicionistes catalans, entre ells el polític Francesc Pi i Margall i sant Antoni Maria Claret, bisbe de Santiago de Cuba i natural de Sallent, al Bages, i que el període històric en què apareixen noms catalans a la nòmina dels negrers és un breu

es va amistançar amb una concubina quaranta-dos anys més jove, Dolores Alquiza, amb la qual també va crear una família. Entre moltes d'altres iniciatives empresarials va adquirir i restaurar el palau March, actual seu del departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya a la rambla de Santa Mònica, on encara llueix el seu blasó sobre el balcó principal, un vaixell amb un misteriós nom de dona, ni Àngela ni Dolores sinó Rosalía.

12. Per aprofundir en el tema, vegeu els articles "Els catalans en el tràfic d'esclaus", de Pelai Pagès a *El Temps* de març de 2004; "La Participació catalana en el tràfic d'esclaus" de Josep M. Fradera a *Recerques: Història, economia i cultura*, 16 (1984), p. 119-139; o "La burguesia catalana y la esclavitud en Cuba. Política y producción", de Jordi Maluquer de Motes a *Revista de la Biblioteca Nacional José Martí*, 67, 3ª època (l'Havana, maig-agost de 1968). I el llibre *Negreros catalanes y gaditanos en la trata cubana (1827-1833)* d'Enrique Sosa Rodríguez. L'Havana: Fundación Fernando Ortiz, 1998, que té com a protagonistes els negrers Jaume Tintó i Joaquín Gómez, de Barcelona i Màlaga, respectivament.

13. A aquest negoci tan lucratiu com execrable s'hi van dedicar cèlebres peninsulars com Pedro Blanco Fernández de Trava, el "mongo de Gallinas", o Antonio López, marquès de Comillas, naturals de Màlaga i de Cantàbria respectivament, i instal·lats a Catalunya una vegada retirats del tràfic de negres. Vegeu sobre el primer la novel·la *El Negrero*. Vida novelada de Pedro Blanco Fernández de Trava, Tusquets, 2011, de Lino Novás Calvo, i sobre el segon *La verdadera vida de Antonio López López por su cuñado Francisco Brú*. Barcelona: Tipografía de Leodegario Obradors, 1885.

parèntesi d'uns cinquanta-nou anys dins dels quatre-cents que va durar l'esclavisme a les colònies espanyoles.

És a dir, que l'esclavitud només va ser un negoci important a Cuba i Puerto Rico a partir de la dècada de 1760. Abans, és a dir al llarg dels tres-cents anys anteriors, tot i que era present a la resta de l'Amèrica hispana, no era una institució econòmica central en cap colònia perquè funcionava un sistema de "licencias" i "asientos" pel qual la Corona espanyola només deixava que se'n beneficiessin en règim de monopoli els negrers signants del contracte de torn però no pas els seus súbdits. Els únics beneficiaris van ser els negrers genovesos (1516), portuguesos (1640), neerlandesos (1695), francesos (1713) i britànics (1750). A partir del moment que el marc legal permet a tots els súbdits de la Corona participar en el tràfic atlàntic (1789), els catalans s'hi incorporen molt ràpidament i són, amb els bascos i andalusos, els principals comerciants espanyols en aquest àmbit.¹⁴ L'etapa en què els catalans es van dedicar més a aquest comerç d'esclaus és quan aquest va estar prohibit, motiu que va fer disparar els preus: des del 1821, quan Espanya signa un tractat amb Gran Bretanya, que la declara il·legal i permet als anglesos capturar els vaixells negrers, fins al 1880, amb la promulgació de la definitiva llei d'abolició de l'esclavitud amb el govern liberal de Sagasta.

Un altre tòpic que cal aclarir és el dels mèrits obtinguts a ultramar, encarnats en forma de títols nobiliaris¹⁵ i condecoracions, ja que, encara que sembli contradictori, solien ser títols comprats —i a un preu molt elevat— a la Corona més que concedits per aquesta de manera honorífica. Alguns americanos, com Nicolau Font i Maig de Lloret de Mar van rebutjar l'oferta d'un títol per considerar que no hauria d'implicar càrrec pecuniari. L'única nissaga americana vilassarenca ennoblida és la de Joan Puig i Mir i ho és arran del títol de comtessa de Brias concedit a la seva filla Clotilde Puig de Abaría, un títol que no té a veure amb l'aventura americana dels Puig i Mir ja que va ser creat per Felip IV al segle XVII. I els únics americanos de Vilassar de Mar que tenen reconeixements honorífics són el català d'Amèrica Jaume Puig i Verdaguer, per haver ajudat econòmicament des de l'Equador a la repatriació d'espanyols després de la desfeta cubana del 1898 —vegeu el capítol "Vilassarencs a Amèrica"— i l'indià Manuel Cuyàs, per haver jugat un paper de mediador polític i diplomàtic a l'Argentina, amb

14. Entrevista a l'historiador cubà-català Manuel Moreno Friginals al documental *Cuba Siempre Fidelísima* de Dolors Genovès (TVC, 1998).

15. Hem comptabilitzat cinc grandeses d'Espanya, onze marquesats, set comtats, dos vescomtats i una baronia concedits als americanos catalans a Cabré (2008), p. 36. Vegeu sobre el tema CAYUELA, J. G., BAHAMONDE, À. (1991): "La creación de nobleza en Cuba durante el siglo XIX". *Historia social*, 11, p. 57-82.

els títols que s'especifiquen al capítol "Indians vilassarencs: nissagues i personatges".

I pel que fa al patrimoni, no només es compraven palaus i finques esplèndides amb jardins meravellosos com el palau de les Heures, el palau Moja o el palau March de Barcelona, sinó que van invertir en diversos sectors industrials i molt especialment en el món dels transports a vapor, que substituïen la navegació a vela —en el cas de Vilassar de Mar amb resultats catastròfics i irreversibles per a l'economia local, com veurem al capítol "El llegat dels indians vilassarencs"—, i en el món de les finances,¹⁶ que van renovar fundant bancs que encara perduren avui dia.

Finalment, tot i que el personatge indià prototípic és calavera i bon vivand a la seva vida privada, els indians reals solien ser assenyats i rigorosos, amb algun personatge de vida disbauxada i novel·lesca com els que es retraten al capítol "Indians vilassarencs: nissagues i personatges".

L'indià dins la classificació de personatges relacionats amb l'aventura americana

Abans d'entrar en l'objecte d'estudi d'aquest llibre, els indians de Vilassar de Mar, és necessari insistir en importants consideracions terminològiques per tal de distingir els indians, de les altres categories de personatges que també participen en l'aventura americana, ja que genèricament o popularment se'ls sol anomenar a tots plegats de tres maneres: indians, indianos o americanos. En l'apartat anterior ens hem dedicat a esmicolar el concepte d'indià a Catalunya en el seu context històric, que va des de finals del segle XVIII fins a principis del XX, i hem conclòs grosso modo que es tracta d'emigrants a ultramar que a la seva tornada van invertir al país els guanys obtinguts. En canvi considerem americanos tots els qui integren aquesta nebulosa poc definida de nababs que van anar a fer fortuna a Amèrica i als seus fills, ja siguin indians o indians de segona generació, criolls, catalans d'Amèrica, o criolls-catalans d'Amèrica. En treballs d'història econòmica també es consideren americanos fins i tot els grups econòmics liderats per indians, encara que alguns dels seus integrants no hagin creuat mai l'Atlàntic. A més d'analitzar aquestes categories, en aquest apartat també esmentarem d'altres oficis ultramarins que hi estan relacionats però que vénen de molt antic, són anteriors fins i tot a la Carrera de les Índies:¹⁷ els navegants —mariners, capitans i pilots—, els comerciants,

16. RODRIGO ALHARILLA CABRÉ (2012), p. 36.

17. La Carrera d'Índies és el nom genèric del monopoli de la Corona espanyola per a l'explotació de les seves colònies a Amèrica i les Filipines i comprèn la Carrera o ruta

els funcionaris públics civils o militars, i els religiosos. Tanmateix el perfil d'indià funcionari públic destinat a Amèrica i Filipines no existeix a Catalunya.

Quan l'indià resta a la colònia llargament, els seus fills i néts, nascuts a ultramar, són anomenats criolls. Quan els criolls es queden a Amèrica i mantenen els llaços sentimentals i econòmics amb la terra dels seus pares els anomenem criolls-catalans d'Amèrica. Quan en canvi els criolls es repatrien a Catalunya, la terra dels seus avantpassats, reben el mateix reconeixement d'estatus que els indians i sovint passen per ser-ho. Amb els criolls repatriats apareix la figura de la dona rica i socialment important, que no existeix en el cas dels indians, tots homes. A Barcelona van ocupar un alt estatus social les criolles equatorianes Puig-Mir, filles de l'indià vilassarenc Jaume Puig i Mir, al nivell de la cèlebre criolla cubana Manuela Xiqués i Romagosa i de la xilena Dorotea de Chopitea i de Villota.¹⁸

Pel que fa als catalans d'Amèrica, els ajuts dels quals arriben a Vilassar de Mar en ocasió de grans tempestes o per a la construcció d'obra social, com veurem al capítol 4 amb la construcció del Casal de Curació, són indians que tornen una o diverses vegades a Catalunya, on fan obres filantròpiques, però no s'hi repatrien definitivament. Solen arrelar als països on han fet fortuna, on moren i són enterrats. Tenim els casos del segarrenc enriquit a l'Argentina Pere Vila, mecenes de l'educació primària a Barcelona, i dels catalans-mexicans Artur Mundet, artífex de les Llars Mundet, i Francesc Sayrols i Jordi Sayrols, mecenes del temple de la Sagrada Família.

Cal esmentar també les segones generacions d'indians i els grups americanos o de capital indià. A Barcelona, els indians de segona generació —nascuts ja a la metròpoli, com és el cas d'Eusebi Güell— i els criolls —com és el cas de la seva esposa nascuda a Santiago de Cuba, Isabel López Bru— sovint es dediquen a multiplicar les fortunes de la generació anterior i formen grups empresarials familiars amb els seus germans, cunyats, pares, oncles, cosins... A través de matrimonis i creant noves empreses amb altres famílies indiane també es formen lobbies de poder de famílies indiane en els quals sovint hi entren adinerades famílies barcelonines que no tenen relació amb Amèrica. És el cas del "grup Comillas" que tant ha estudiat l'historiador Martín Rodrigo

marítima comercial; la Flota d'Índies o conjunt de combois de vaixells, i el Consell d'Índies (1524-1834) o braç administratiu.

18. La magnitud de l'aportació filantròpica de Dorotea de Chopitea queda quantificada a l'estudi: ALBERDI, Ramon (2009): *Dorotea de Chopitea y de Villota (1816-1891)*. Construir una Barcelona per tothom. Fundació Edebé, Barcelona.

Alharilla,¹⁹ i en el cas de Vilassar de Mar es podria parlar del “grup Carrau”, com veurem als capítols “El llegat dels indians vilassarencs” i “Vilassarencs a Amèrica”, un tema encara verge per als historiadors.

Quan es parla dels indians i americanos de Vilassar de Mar, amb el tema del triomf econòmic es barregen i interrelacionen els oficis del mar fortament arrelats al municipi des de temps ancestrals: armadors, mestres d'aixa, mariners, capitans i pilots formats a les escoles nàutiques del Masnou i Mataró primer, i de Vilassar de Mar després. Aquesta sòlida tradició marinera va ser una pedrera que va nodrir de personatges ben preparats l'etapa indiana. El capità Pere Mas i Roig, “el Pigat”, format a l'Escola Nàutica del Masnou, és un bon prototip d'indià navegant, propietari a més d'una biografia increïble i d'una important fortuna. I curiosament també va ser un indià, Joan Monjo, aquest no vilassarenc sinó menorquí, qui va fundar al 1876 l'Estudi de Pilots,²⁰ que va ocupar un lloc preeminent entre les escoles nàutiques de Catalunya. Joan Monjo i Pons, enginyer i pedagog, va dirigir entre 1848 i 1853 diverses empreses comercials a Manzanillo, Cuba. També hi ha nissagues de navegants indirectament relacionats amb el fenomen americà per aliances familiars. Els Sust, per exemple, navegants durant moltes generacions, no entronquen amb els indians fins el casament de Rosa Sust i Gelpí amb l'indià de segona generació i viticultor Francisco Carrau i Mir. El seu fill, Joan Pau Carrau i Sust, marxarà a Amèrica a fundar les famoses Bodegas Carrau a Montevideo. També ens trobem amb homes de mar que el deixen per establir-se a terra ferma i convertir-se en indians molt importants, com és el cas de Joan Carrau i Ferrés, pilot abans que indià, o de Joan Puig i Mir, fill de mariner i de família d'armadors. Finalment, hi ha nissagues de navegants que encara que no s'estableixin a ultramar hi fan negocis d'alt nivell com els indians. És el cas de l'esmentada família Sust, dels Roldós, els Matamala i tants d'altres.

19. En els seus treballs monogràfics, com el llibre (2001): *Los Marqueses de Comillas, 1817-1925*. Antonio y Claudio López, Madrid, LID Editorial Empresarial, o els quatre articles: “La Casa de Comercio de los Marqueses de Comillas (1844-1920): continuidad y cambio en el capitalismo español”, “Fortuna y negocios: formación y gestión de los grandes patrimonios (siglos XVI-XX)”, coord. Ricardo Robledo Hernández e Hilario Casado Alonso, Universidad de Valladolid. Secretariado de Publicaciones e Intercambio Editorial, 2002, p. 251-274; “Una avanzada española en África: el grupo empresarial Comillas”, Marruecos y el colonialismo español: 1859-1912. De la Guerra de África a la “penetración pacífica”, ed. Eloy Martín Corrales, Barcelona, Ediciones Bellaterra, 2002, p. 133-166; “Familia, redes y alianza en la gran empresa española: el holding Comillas (1857-1890)”, *Prohistoria: historia, políticas de la Historia*, 10 (2006), p. 73-92; i “Los marqueses de Comillas 1817-1925: Antonio y Claudio López”, dins ALMODÓVAR MUÑOZ, Carmen: *Presencia de Cuba en la historiografía española actual*, Madrid, Ediciones Doce Calles, 2007, 141-154.

20. Oficialment anomenada Colegio Náutico-Mercantil de San Juan de Vilassar.

Una altra categoria americana a esmentar són els comerciants metropolitans que importen i exporten a ultramar, com els Mir, naviliers i exportadors que comencen amb Nicolau Mir i Julià, i amb la ruta del tassall, o els Carrau, família de viticultors fins que el cabaler de la família, Joan Carrau i Ferrés, com ja hem dit, primer pilot i després indià, funda una important casa exportadora de vins i el seu nét Joan Pau Carrau i Sust, "Joanet de can Franciscó", funda les Bodegas Carrau a Montevideo, que també fan importació i exportació internacionals.

Finalment, també podem esmentar que entre els indians de Vilassar de Mar no trobem ni un sol funcionari públic civil o militar, ni un religiós que hagi estat destinat a Amèrica per l'Administració espanyola en les èpoques de la Carrera de les Índies, com sol ser el perfil de molts indians d'altres parts de la península, ni tampoc, anant encara més enrere en el temps, hi trobem indians descobridors, conqueridors ni colonitzadors.

Delimitació de l'objecte d'estudi, marcs geogràfic i cronològic

Una vegada aclarida la terminologia, delimitem l'objecte d'estudi d'aquest article: els americanos de Vilassar de Mar, i acotem l'àmbit geogràfic a l'actual nucli urbà del municipi que inclou les zones que a l'època indiana eren considerades els afores, com les rieres; on es trobava, per exemple, can Cuyàs. També parlarem per extensió de les carreres dels vilassarencs a l'exterior, sobretot a l'Uruguai i a l'Equador. El marc cronològic s'inicia amb l'indià uruguaià documentat més antic, Joan Carrau i Ferrés, qui neix el 1822 i desembarca a Montevideo el 1841, fins als més contemporanis, els indians argentins Eugenio Guañabens i Espiell i Jaume Berdaguer i Ferrés, nascuts a Vilassar de Mar el 1871 i 1872, respectivament.

Josep Casanovas i Pou, l'hereu de cal Tit, que com Berdaguer va fer fortuna a Santiago del Estero i es va casar a la catedral de Barcelona el 1916 amb la neboda del cèlebre canonge Almera, va repatriar la seva família a Catalunya el 1924, però ell no hi va poder retornar per causa de l'esclat de la Guerra Civil Espanyola. Va morir mar enllà i reposa al Pabellón de los Españoles de Santiago del Estero, a l'Argentina. És a dir que amb la dramàtica mort de Casanovas i Pou, lluny dels seus, es tanca l'aventura americana de Vilassar de Mar. Val a dir que quan cloem aquesta recerca la filla criolla de l'hereu de cal Tit, Rosa Casanovas i Almera, encara estiuja a la casa indiana de Vilassar.

Apunt lingüístic

Com a nota prèvia abans d'entrar en matèria cal fer una precisió estilística: quan els vilassarencs s'estableixen durant un cert temps a

Amèrica, de vegades els seus cognoms sofreixen un canvi a les grafies provocat pel castellà parlat a les colònies. Així, els Verdaguer i Viada de Vilassar de Mar passen a ser Berdaguer i Biada després de la seva aventura americana. I el mateix succeeix amb els Guanyabens, que tornen de l'Argentina convertits en Guañabens. El mateix passa amb els descendents de l'indià d'Hostalrich Higini Negre, que després de l'etapa americana passen a ser Negra i a Barcelona funden els laboratoris de pel·lícules fotogràfiques Negra i la torre can Negra de Sarrià.